

Μάρει Μπούκτσιν Ο στοχαστής της ελευθερίας και της οικολογίας

του Σταύρου Καραγεωργάκη

Τα ξημερώματα της Κυριακής 30 Ιουλίου 2006 πέθανε ο Μάρει Μπούκτσιν (Murray Bookchin) σε ηλικία 85 ετών. Σύμφωνα με τις δηλώσεις της κόρης του στα τοπικά μέσα ενημέρωσης του Βερμόντ (Vermont) των Η.Π.Α. πέθανε από ανακοπή καρδιάς στο σπίτι του στο Μπέρλιγκτον (Burlington) του Βερμόντ.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Μπούκτσιν γεννήθηκε στη Νέα Υόρκη τον Ιανουάριο του 1921 από γονείς Ρώσους-εβραίους μετανάστες. Η γιαγιά του, από την πλευρά της μητέρας του, φρόντισε από πολύ νωρίς να εμποτίσει τον μικρό Μάρει με τις ελευθεριακές ιδέες, αφού η ίδια συμμετείχε παλιότερα σε ένα κίνημα που εκδηλώθηκε στην τσαρική Ρωσία. Ο Μπούκτσιν κατά τη διάρκεια της μεγάλης οικονομικής κρίσης του 1929-32, και ενώ ήταν μόλις 9 ετών, οργανώθηκε στην κομμουνιστική νεολαία, αλλά το 1939 μετά το σύμφωνο Μολότωφ- Ρίμπεντροπ (1939) μεταξύ Σοβιετικών και Ναζι διεγράφη λόγω αναρχοτροτσκιστικών αποκλίσεων. Εντωμεταξύ, είχε δηλώσει εθελοντής για το μέτωπο του ισπανικού εμφυλίου, αλλά η αίτησή του απορρίφθηκε λόγω του νεαρού της ηλικίας του. Αργότερα, πέρασε στον τροτσκισμό από τον οποίο γρήγορα απογοητεύτηκε. Υπήρξε εργάτης σε χυτήριο του Νιου Τζέρσεϋ, ενώ ως εργάτης σε αυτοκινητοβιομηχανία κατά τη διάρκεια της μεγάλης απεργίας της Τζένεραλ Μότορς, υιοθέτησε την αντιεξουσιαστική σκέψη. Δημοσίευσε δεκάδες βιβλία, δίδαξε στα «ελεύθερα πανεπιστήμια» της Νέας Υόρκης, στο Στάτεν Άιλαντ (CityCollegeUniversitySystem) και έγινε τακτικός καθηγητής στο Νιου Τζέρσεϋ (RamaroCollege). Επίσης, υπήρξε συνιδρυτής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας (InstituteforSocialEcology) στο Βερμόντ το οποίο διηύθυνε μέχρι το τέλος της ζωής του.²

Ο Μπούκτσιν, έπασχε χρόνια από σκλήρυνση κατά πλάκας, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει προβλήματα κίνησης που συνεχώς επιδεινώνονταν. Τα τελευταία χρόνια μετακινούνταν με αναπηρικό καρότσι και ακολουθούσε βαριά φαρμακευτική αγωγή. Ωστόσο, η ασθένειά του δεν τον εμπόδιζε να δουλεύει ακατάπαυστα μέχρι το τέλος της ζωής του για την ολοκλήρωση του τετράτομου έργου του Η Τρίτη Επανάσταση (The Third Revolution). Τους τελευταίους επτά μήνες της ζωής του είχε προβλήματα με την καρδιά του.

Η φιλοσοφία και η πολιτική σκέψη του Μπούκτσιν

Είναι δύσκολο να εξετάσει κανείς την πολιτική φιλοσοφία του Μπούκτσιν αξεδιάλυτα από τις γενικότερες φιλοσοφικές παραδοχές που κάνει. Γι' αυτό πρέπει, πριν αναφερθούμε στο πολιτικό σκέλος της θεωρίας του, να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο φιλοσοφικό πλαίσιο που αποδέχεται. Στο φιλοσοφικό πεδίο ο Μπούκτσιν εισηγήθηκε τον «διαλεκτικό νατουραλισμό». Η Janet Biehl, προσπαθώντας να περιγράψει τον διαλεκτικό νατουραλισμό έδωσε τον παρακάτω ορισμό:

«Ο διαλεκτικός νατουραλισμός είναι μια προσπάθεια να αντιληφθούμε τη φύση ως ένα αναπτυξιακό φαινόμενο, τόσο στο βασίλειο του οργανικού όσο και του κοινωνικού πεδίου. Όλα τα οργανικά φαινόμενα αλλάζουν, και ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι υφίστανται ανάπτυξη και διαφοροποίηση. Σχηματίζονται και ανασχηματίζονται, ενώ δραστικά διατηρούν την ταυτότητά τους μέχρις ότου να εκπληρώσουν τις δυνατότητές τους, εκτός και αν συμβεί κάποιο ατύχημα. Αλλά όσο βλέπουμε τον κόσμο μέσα από μια σύντομη επισκόπηση της εξέλιξής του, βρίσκεται επίσης σε ανάπτυξη, ο διαλεκτικός νατουραλισμός προσεγγίζει τον κόσμο ως μια ολότητα, μέσα από μια αναπτυξιακή προσέγγιση.»³

Τη βάση αυτής της θεωρίας αποτελεί η διαλεκτική αντίληψη για την πραγματικότητα. Ο Μπούκτσιν στηριζόμενος στην αναπτυξιακή φύση της πραγματικότητας δίνει μεγάλη βαρύτητα στη διαδικασία του γίνεσθαι. Έτσι, διαχωρίζει την πρώτη φύση από τη δεύτερη φύση με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η πρώτη φύση είναι η βιολογική φύση, οι μορφές ζωής στο σύνολό τους και η ανόργανη φύση. Στο πλαίσιο της διαλεκτικής του αντίληψης όμως βλέπει την πρώτη φύση όχι απλά ως το σύνολο των μορφών ζωής και των ανόργανων μερών, αλλά ως τη σωρευτική ανάπτυξη των παραπάνω. Η δεύτερη φύση δεν είναι τίποτε άλλο, από την πολιτιστική, κοινωνική και πολιτική φύση (χοντρικά η κοινωνία) που έχει απορροφήσει την πρώτη φύση.⁴ Η δεύτερη φύση όμως δεν αποτελεί την εξέλιξη της πρώτης φύσης, αφού η εξουσιαστική δομή της κοινωνίας δεν ικανοποιεί τον Μπούκτσιν ως ένα απόλυτο στάδιο εξέλιξης. Για τον λόγο αυτό μας παροτρύνει να υπερβούμε τη δεύτερη φύση και να οργανώσουμε ένα σύστημα κοινωνικής και οργανικής συμφιλίωσης, το οποίο θα είναι η τρίτη φύση που ονομάζει «ελεύθερη φύση».⁵ Η ελεύθερη φύση αποτελεί ουσιαστικά την ενοποίηση- με οικολογικό τρόπο- της πρώτης και της δεύτερης φύσης.⁶

Ο Μπούκτσιν ονόμασε τη θεωρία του στο σύνολό της «κοινωνική οικολογία». Η επιλογή του όρου αυτού έγινε στη λογική του ότι στην οικολογική σκέψη το σημαντικότερο στοιχείο πρέπει να είναι το κοινωνικό. Σε πολλά κείμενά του υποστήριξε τη θέση ότι «Η τάση του ανθρώπου να κυριαρχεί πάνω στη φύση, είναι επακόλουθο της τάσης του ανθρώπου να κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο».⁷ Σε αντίθεση με τον Μαρξ, ο Μπούκτσιν πίστευε ότι η εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο προηγήθηκε της εκμετάλλευσης της

φύσης από τον άνθρωπο. Η θέση αυτή είναι θεμελιώδης για την πολιτική που προασπιζόταν ο Μπούκτσιν στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, καθώς αναδεικνύει την ευθύνη της ιεραρχικής δομής της κοινωνίας για τα οικολογικά προβλήματα. Η αστική κοινωνία κατάφερε να στρέψει πρώτα τον άνθρωπο εναντίον του συνανθρώπου του και έπειτα εναντίον της φύσης. Στην ουσία πρόκειται για τη μεταφορά του ανταγωνισμού σε ένα άλλο επίπεδο.⁸ Αν αντιληφθούμε λοιπόν αυτή τη σχέση κοινωνίας- φύσης, τότε θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Αν θέλει ο άνθρωπος να αντιμετωπίσει την οικολογική κρίση πρέπει πρώτα να επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα.

Αφού λοιπόν κατά τον Μπούκτσιν τα οικολογικά προβλήματα είναι κοινωνικά προβλήματα,⁹ πρέπει να φροντίσουμε για την επίλυσή τους μέσω της πολιτικής αλλαγής. Ο Μπούκτσιν, σε πολιτικό επίπεδο, υποστηρίζει τον ελευθεριακό κοινοτισμό (libertarianmunicipalism).¹⁰ Παραθέτουμε ορισμό του ελευθεριακού κοινοτισμού έτσι όπως τον αντιλαμβάνεται ο Μπούκτσιν:

«Ο ελευθεριακός κοινοτισμός είναι μια ολιστική προσέγγιση σε μια οικολογικά προσανατολισμένη οικονομία. Οι πολιτικές και οι συγκεκριμένες αποφάσεις που έχουν να κάνουν με τη γεωργία και τη βιομηχανική παραγωγή θα πρέπει να λαμβάνονται από τους πολίτες σε άμεσες, πρόσωπο με πρόσωπο συνελεύσεις- με την ιδιότητά τους ως πολιτών, όχι ως εργατών, αγροτών ή επαγγελματιών, οι οποίοι σε κάθε περίπτωση θα εναλλάσσονταν και οι ίδιοι στις παραγωγικές δραστηριότητές τους. (...) Αντί να εθνικοποιηθεί και να κολλεκτιβοποιηθεί η γη, τα εργοστάσια, τα εργαστήρια και τα κέντρα διανομής, μια οικολογική κοινότητα θα κοινοτικοποιήσει την οικονομία της και θα ενωθεί με άλλες κοινότητες ενσωματώνοντας τους πόρους της σε ένα περιφερειακό συνομοσπονδιακό σύστημα. Η γη, τα εργοστάσια και τα εργαστήρια θα ελέγχονται από λαϊκές συνελεύσεις ελεύθερων κοινοτήτων, όχι από το κράτος- έθνος ή από τους εργάτες- παραγωγούς, που ενδέχεται κάλλιστα να αναπτύξουν ένα ιδιοκτησιακό συμφέρον μέσα σ' αυτά.»¹¹

Με λίγα λόγια, ο Μπούκτσιν υποστήριζε μια αμεσοδημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας, η οποία όμως θα αποτελείται από μικρές κοινότητες. Ο ίδιος αντλούσε τις πολιτικές θεωρητικές του παραδοχές από την αντιεξουσιαστική- αναρχική παράδοση. Το 1999 όμως, στην ηλικία των 79 ετών αποφάσισε να μη χρησιμοποιεί πλέον τον όρο «αναρχισμός» για τη θεωρία του, και υιοθέτησε τον «κομμουναλισμό» (communalism), δίχως όμως να φαίνεται μια τόσο σαφής ιδεολογική στροφή στη θεωρία του.¹²

Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας

Το Ινστιτούτο για την Κοινωνική Οικολογία (Institute for Social Ecology) ιδρύθηκε το 1974. Σκοπός του Ινστιτούτου είναι η διάδοση των αρχών της κοινωνικής οικολογίας έτσι όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τον Μπούκτσιν. Οι ιδρυτές του Ινστιτούτου ήταν ο ίδιος και ο ανθρωπολόγος Νταν Τσόντορκοφ (Daniel Chondorkoff).

Τα προηγούμενα χρόνια το Ινστιτούτο προσέφερε τη δυνατότητα για απόκτηση προπτυχιακού και μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην κοινωνική οικολογία. Αυτό γινόταν μέσω της συνεργασίας του με το κολέγιο του Μπέρλιγκτον. Επίσης το Ινστιτούτο προσέφερε δυνατότητα για παρακολούθηση μαθημάτων κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού (summerprograms). Συγκεκριμένα περιλαμβάνονταν προγράμματα για οικολογικές κατασκευές και καλλιέργειες, θεωρία τεχνών και φυσικά ένα πρόγραμμα εισαγωγής στην φιλοσοφία του Bookchin. Στο παρελθόν έχουν διδάξει στο Ινστιτούτο ο Παύλος Σταυρόπουλος,¹³ η JanetBiehl,¹⁴ ο BrianTokar,¹⁵ ο MattHern,¹⁶ η CindyMilstein,¹⁷ η ChaiaHeller,¹⁸ ο PeterStaudenmaier¹⁹ και πολλοί άλλοι.

Η φιλοσοφία του Ινστιτούτου στηρίζονταν στις αρχές της άμεσης δημοκρατίας. Κάθε βδομάδα γίνονταν γενική συνέλευση στην οποία συμμετείχαν με ίση ψήφο οι φοιτητές και οι φοιτήτριες των προγραμμάτων, οι καθηγητές/τριες, ο κηπουρός, οι μάγειρες και οι γραμματείς του Ινστιτούτου. Επίσης, οι φοιτητές/τριες ήταν υποχρεωμένοι να αφιερώνουν εβδομαδιαίως συγκεκριμένο αριθμό ωρών εργασίας σε καθαριότητες, καλλιέργειες και κατασκευές στο χώρο του Ινστιτούτου (αυτό ίσχυε και για τους/τις φοιτητές/τριες που συμμετείχαν στα θεωρητικά προγράμματα).

Επίσης, στα μαθήματα κυριαρχούσαν οι αρχές της ελευθεριακής εκπαίδευσης. Εξετάσεις δεν υπήρχαν, η προσέλευση δεν ήταν υποχρεωτική ούτε και παράδοση εργασιών. Η αίθουσα των μαθημάτων δεν είχαν θρανία, παρά μόνο καρέκλες, και στο πάτωμα ένα χοντρό χαλί για να μπορούν να βολεύονται οι ακροατές κατά το δοκούν. Όταν ο καιρός το επέτρεπε το μάθημα γινόταν έξω στο γρασίδι, κάτω από τη σκιά των δέντρων. Τα τελευταία χρόνια δε, το Ινστιτούτο στεγάζονταν σε μία καταπράσινη πλαγιά που περιτριγυριζόταν από λίμνες στις οποίες μπορούσε κανείς να κολυμπήσει και με λίγη τύχη να συναντήσει κάποιο ελάφι. Οι περισσότεροι/ες εκ των φοιτητών/τριων φιλοξενούνταν σε καλύβες, μέσα στο δάσος, τις οποίες είχαν κατασκευάσει παλιό/ές φοιτητές/τριες του Ινστιτούτου.

Από πέρυσι, αν και τυπικά η λειτουργία του δεν έχει τερματιστεί, το Ινστιτούτο υπολειτουργεί. Για την ακρίβεια η φάρμα που στεγαζόταν το Ινστιτούτο πουλήθηκε και η βιβλιοθήκη του (6.000 τόμοι) μεταφέρθηκε στο κολέγιο του Μπέρλιγκτον. Παρ' όλα αυτά το Ινστιτούτο ανακοίνωσε ότι θα συνεχίζει να συνεργάζεται με το παραπάνω κολέγιο, όπως και με αυτό του Πρίσκοτ (Prescott) δίνοντας τη δυνατότητα για σπουδές. Το

καλοκαίρι του 2006 το Ινστιτούτο έστειλε ανακοίνωση στους φίλους του η οποία μεταξύ άλλων ανέφερε τα εξής:

«Αυτό είναι το τέλος μιας εποχής για μας, και μια νέα αρχή για το Ινστιτούτο. Μετά από 31 χρόνια κατά τα οποία υλοποιούνταν προγράμματα στο χώρο του Ινστιτούτου, τόσο για πτυχιούχους, όσο και για μεταπτυχιακούς φοιτητές, τα ενεργά του μέλη έχουμε επαναεπιβεβαιώσει τις βασικές αρχές της κοινωνικής οικολογίας και έχουμε αρχίσει να διαμορφώνουμε τα σχέδιά μας για το μέλλον. Θα συνεχίσουμε την εκπαιδευτική μας αποστολή με στόχο την οικολογική κοινωνία. Επίσης θα συνεχίσουμε να ψάχνουμε συναρπαστικούς νέους τρόπους για να φέρουμε την κοινωνική οικολογία στις τρέχουσες δημόσιες διαμάχες. Το Ινστιτούτο παραμένει πιστό στην κεντρική σημασία ενός αντιεξουσιαστικού, οικολογικού και ουτοπικού οράματος για τον καιρό μας. Επιζητούμε να υλοποιήσουμε την άμεση δημοκρατία στις κοινότητές μας και να θεμελιώσουμε την πρακτική μας εργασία σε ένα συνεκτικό σώμα από πολιτικές, οικολογικές και ηθικές αρχές.»

Το Πρόγραμμα για τον Κομμουναλισμό

Το 1998 ιδρύθηκε η ομάδα Demokratisk Alternativ (Εναλλακτική Δημοκρατία) από ελευθεριακούς σοσιαλιστές και κοινωνικούς οικολόγους της Βόρειας Ευρώπης. Σε διακήρυξη που εξέδωσε η ομάδα το 1998 και το 2000 υποστήριξε ότι ασπάζεται το πρόταγμα του κομμουναλισμού, ειδικά έτσι όπως διαμορφώθηκε από τον Μπούκτσιν. Η διακήρυξη αυτή κυκλοφόρησε σε δίγλωσση έκδοση, στα νορβηγικά και τα αγγλικά.

Παράλληλα δημιουργήθηκε ένα ηλεκτρονικό περιοδικό με το όνομα Κομμουναλισμός (Communalism). 20 Μέλος της συντακτικής ομάδας του περιοδικού υπήρξε και ο ίδιος ο Μπούκτσιν. Στο περιοδικό αυτό μπορεί να βρει κανείς άρθρα για τον κομμουναλισμό στα αγγλικά και μεταφράσεις στα νορβηγικά, σουηδικά, ισπανικά, τουρκικά και λίαν συντόμως στα ελληνικά.

Το καλοκαίρι του 2006 το σκανδιναβικό Κέντρο για την Κοινωνική Οικολογία (Center for Social Ecology) οργάνωσε συνάντηση κομμουναλιστών σε φάρμα στο Τέλεμαρκ (Telemark) της Νορβηγίας που είχε διάρκεια 9 ημερών (28 Ιουλίου με 6 Αυγούστου). Οι συμμετέχοντες προέρχονταν από τη Νορβηγία, τη Σουηδία, τη Φιλανδία, την Αγγλία, τη Χιλή και την Τουρκία.

Η συνάντηση είχε τον τίτλο Κοινωνική Οικολογία και Κομμουναλισμός και υπήρχαν τρεις άξονες για συζήτηση: κοινοτιστικές πολιτικές, οικολογικός σχεδιασμός και θεωρία της κοινωνικής οικολογίας. Η είδηση του θανάτου του Μπούκτσιν (που συνέβη κατά τη διάρκεια της συνάντησης) έδωσε την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να μιλήσουν περισσότερο για τον ίδιο και το έργο του. Οι διοργανωτές ανακοίνωσαν ότι η συνάντηση αυτή θα επαναληφθεί και τον επόμενο χρόνο (το καλοκαίρι του 2007).

Η σημασία του έργου του

Αν και θα χρειαστούν πολλά χρόνια για την αποτίμηση του έργου του Μπούκτσιν θα μπορούμε στον πειρασμό να κάνουμε μερικά σύντομα σχόλια. Ο Μπούκτσιν ανανέωσε την αναμφίβολα φτωχή σκέψη της αντιεξουσιαστικής θεωρίας. Κατάφερε να μολιάσει την πολιτική που πρέσβευε με την οικολογική σκέψη με ποιο αποτελεσματικό τρόπο από αυτόν των μαρξιστών, προσφέροντας ζωή στον αναρχισμό που αργοπέθαινε λόγω της έλλειψης προοπτικών εξέλιξης. Αν και δεν έφερε κάποια κοινωνική αλλαγή, έστησε τα θεμέλια για τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης του ελευθεριακού προτάγματος, δίνοντας ελπίδες για πραγματικές αλλαγές. Έτσι, ο αναρχισμός που δεν έτυχε κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα επαρκούς θεωρητικής επεξεργασίας, μετά τον Μπούκτσιν, έγινε όχι μόνο γοητευτικός σε ένα ευρύτερο κοινό, αλλά και επίκαιρος. Αν οι αντιεξουσιαστές/ αναρχικοί φρόντιζαν να χρησιμοποιούν περισσότερο τα γραπτά του Μπούκτσιν από αυτά των κλασικών αναρχικών, σαν του Μπακούνιν και του Κροπότκιν, ή από νεόκοπους, σαν του Ζέρζαν (John Zerzan), τότε πιθανότατα θα έκαναν ευρύτερα γνωστή και αποδεκτή τη θεωρία τους. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα θεώρησαν ότι είναι πιο χρήσιμο να προβάλλουν δημοφιλείς προσωπικότητες (Τσόμσκι) αντί για δημοφιλείς θεωρίες (κοινωνική οικολογία).

Είναι αναμφίβολο ότι η κοινωνική οικολογία μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη και την καλλιέργεια μιας πολιτικής-οικολογικής ηθικής. Για να γίνει όμως αυτό, θα πρέπει έρθουν κοντύτερα ακόμα και εκείνες οι τάσεις για τις οποίες ο Μπούκτσιν υποστήριζε ότι τις χωρίζει ένα αγεφύρωτο χάσμα.

Βιβλιογραφία του Μπούκτσιν στα ελληνικά²¹

Αυτοτελή βιβλία

- Προς μια Απελευθερωτική Τεχνολογία, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1979
- Η Σύγχρονη Οικολογική Κρίση, Βιβλιόπολις, Αθήνα, 1993
- Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία, Εξάντας, Αθήνα, 1993
- Τα Όρια της Πόλης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996
- Τι είναι Κοινωνική Οικολογία, Βιβλιοπέλαγος, Αθήνα, 2000

Άρθρα σε μορφή βιβλίου

- Άκου Μαρξιστή, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1974

- Η Ισπανική Επανάσταση του 1936, Ελεύθερος Τύπος, 1995
- Ιστορία, Πολιτισμός και Πρόοδος, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2005
- Κοινωνικός Αναρχισμός ή Lifestyle Αναρχισμός: Ένα Αγεφύρωτο Χάσμα, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2005
- Το Πρόταγμα του Κομμουναλισμού, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006. Περιλαμβάνει και το “Αναρχισμός και Εξουσία στην Ισπανική Επανάσταση”

Συλλογές άρθρων

- Ιεραρχία και Κυριαρχία, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1977. Περιλαμβάνονται τα κείμενα: “Ιεραρχία και Κυριαρχία”, “Αναρχία και Οργάνωση, Ένα Γράμμα στην Αριστερά”, “Η Χίππικη Κουλτούρα, Μια Αναρχοκομμουνιστική Άποψη” και “Η Εξέγερση της Κροστάνδης”
- Η Οικολογία της Ελευθερίας, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1978. Περιλαμβάνονται τα κείμενα: “Αντί για Πρόλογο”, “Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη”, “Ενέργεια, «Οικοτεχνοκρατία» και Οικολογία”, “Προς μια Οικολογική Κοινωνία”
- Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1985. Συλλογή που περιέχει τα άρθρα: “Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης”, “Θέσεις για την Ελευθεριακή Δημοτική Αυτοδιεύθυνση” και το “Το «1984» και το Φάσμα της Εξάλειψης της Μνήμης”
- Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1987. Περιλαμβάνονται τα κείμενα: “Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία”, “Για τον Νεομαρξισμό, τη Γραφειοκρατία και το Πολιτικό Σώμα”, και “Ο Αντρέ Γκορτζ ξαναχτυπά ή η Πολιτική σαν Περιβαλλοντολογία”
- Προς μια Οικολογική Κοινωνία, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994. Περιέχονται όλα τα κείμενα που περιλαμβάνει και η αγγλική έκδοση εκτός από δύο.
- Ο Μύθος του Υπερπληθυσμού, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1997. Περιλαμβάνεται επίσης το κείμενο “Κοινωνική Οικολογία εναντίον «Οικολογίας Βάθους»”

Άρθρα δημοσιευμένα σε βιβλία ή περιοδικά

- “Αυθορμητισμός και Οργάνωση” στο Αυθορμητισμός και Οργάνωση, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1976
- “Επιθυμία και Ανάγκη στο Επαναστατικό κίνημα”, “Μάης ’68: Ένα Κίνημα για Ζωή”, “Απόσπασμα μιας Επιστολής”, Πεζοδρόμιο 8, Νοέμβριος 1978
- “Ανοιχτή Επιστολή προς το Οικολογικό Κίνημα”, Μαύρος Ήλιος 1, 1981
- “Εισαγωγικό Δοκίμιο”, στο Σαμ Ντολγκόφ, Αναρχικές Κολλεκτίβες, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1982
- “Συνέντευξη”, που παραχωρήθηκε στο περιοδικό OpenRoad, Άναρχος 2, Μάρτιος 1984
- “Συνέντευξη”, Άναρχος 3, Αθήνα, Φεβρουάριος 1985
- “Αναρχισμός και Κοινωνική Οικολογία”, αποσπάσματα συνέντευξης στο περιοδικό InformationsetReflexionsLibertaires, Α΄ έκδοση: Οικολογική Κίνηση Θεσσαλονίκης, Μάιος 1986, Β΄ έκδοση: Φάσμα 1, Απρίλιος 1987
- “Οι Φασίστες του Οικολογικού Κινήματος”, Μέρη ομιλίας στο Άμερστ της Μασσαχουσέττης, Αυτόνομη Δράση 15, Καλοκαίρι 1988
- “Θέσεις για την Ελευθεριακή Δημοτική Αυτοδιεύθυνση”, Αυτόνομη Δράση 4, Ιανουάριος 1990
- “Εμείς οι Πράσινοι, Εμείς οι Αναρχικοί”, Ανοιχτή Πόλη 21, Φεβρουάριος 1990
- “Κάναμε Λάθος;”, Λεβιάθαν 10, 1991
- “Η Βουλή Διαφθείρει”, Συνέντευξη, Αρνούμαι 8, Δεκέμβριος 1992
- “Η Γη και οι Πόλεις”, Κοινωνία και Φύση 1, Μάιος- Αύγουστος 1992 (αποτελεί τμήμα του βιβλίου Τα Όρια της Πόλης)
- “Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση”, Κοινωνία και Φύση 1, Μάιος- Αύγουστος 1992
- “Ένας Φιλοσοφικός Νατουραλισμός”, Κοινωνία και Φύση 2, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1992
- “Αποκαθιστώντας την Εξέλιξη: Απάντηση στην Eckersley και τον Fox”, Κοινωνία και Φύση 2, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1992
- “Μαρξισμός και Αστική Κοινωνιολογία”, Κοινωνία και Φύση 2, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1992
- “Η Σημασία του Συνομοσπονδισμού”, Κοινωνία και Φύση 3, Ιανουάριος- Απρίλιος 1993
- “Σχόλια για «την Κρίση της Αριστεράς»”, Κοινωνία και Φύση 4, Μάιος- Αύγουστος 1993
- “Ο Εθνικισμός και το «Εθνικό Ζήτημα»”, Κοινωνία και Φύση 5, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1993
- “Οικολογική Κρίση, Σοσιαλισμός και η Ανάγκη να Ξαναφτιάξουμε την Κοινωνία”, Κοινωνία και Φύση 6, χ.χ. (χωρίς χρονολογία)
- “Η Ομοσπονδιακή Πρόταση”, Ελευθεριακή Κίνηση 10, Φεβρουάριος 1995
- “Τι είναι ο Κομμουναλισμός: Η Δημοκρατική Διάσταση του Αναρχισμού”, Δημοκρατία και Φύση 1, Μάρτιος 1996
- “Σχόλια για τη Συνάντηση του Διεθνούς Δικτύου Κοινωνικής Οικολογίας και τη «Βαθιά Κοινωνική Οικολογία» του John Clark”, Δημοκρατία και Φύση 2, Οκτώβριος 1996
- “Το Μοντέρνο Σχολείο του Φρανσίσκο Φερέρ”, Στο Νησί της Αλφαβήτου 5, Άνοιξη 1999

- “Η Σημασία της Κοινότητας και του Συνομοσπονδισμού και η Ανάγκη για μια Νέα Πολιτική”, Ευτοπία 5, Ιούλιος 2000
- “Ο Μεταμοντέρνος Σχετικισμός του Μισέλ Φουκώ”, Ελευθεριακή Κίνηση 14, Φεβρουάριος 2002
- “Η Σχέση του Χάιντεγγερ και της Φιλοσοφίας του με τον Ναζισμό”, Ελευθεριακή Κίνηση 16, Δεκέμβριος 2005
- “Για μια Οικολογική Λύση” στο Bookchin, Murray & Roberts, Alan, Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, χ.χ.
- “Παρατηρήσεις πάνω στον «Κλασικό Αναρχισμό» και τη Σύγχρονη Οικολογία” στο Bookchin, Murray & Roberts, Alan, Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, χ.χ.

1 Δημοσιεύτηκε στο 14ο τεύχος του περιοδικού Ευτοπία (Φλεβάρης 2007). www.eutopia.gr

2 Τα παραπάνω βιογραφικά στοιχεία αντλήθηκαν από το βιβλίο της Janet Biehl και του Murray Bookchin με τίτλο MurrayBookchinReader (Black Rose Books, Montreal, 1998) και από τη μετάφραση που έκαναν οι Αλέκος Γεωργόπουλος και Μιχάλης Τρεμόπουλος στο Bookchin, Murray, Τι είναι Κοινωνική Οικολογία, Βιβλιοπέλαγος, μτφρ. Μάκης Κορακιανίτης, Αθήνα, 2000, σ. 113-117

3 Biehl, Janet, Rethinking Ecofeminist Politics, South and Press, Boston, 1991, σ. 117

4 Bookchin, “Ένας Φιλοσοφικός Νατουραλισμός”, Κοινωνία και Φύση 2, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1992, σ. 99.

5 Bookchin, “Ένας Φιλοσοφικός Νατουραλισμός”, ό.π., σ. 101

6 Bookchin, Murray, “Thinking Ecologically: A Dialectical Approach”, στο Bookchin, Murray, The Philosophy of Social Ecology, Essays on Dialectical Naturalism, Black Rose Books, Montreal- New York- London, 1996³, σ.σ. 133- 141

7 Bookchin, Murray, The Ecology of Freedom, The Emergence and Dissolution of Hierarchy, Black Rose Books, Montreal- New York, 1991, σ. 1, Bookchin, Murray, “Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη”, στο Bookchin, Murray, Η Οικολογία της Ελευθερίας, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1978, σ. 43. Πρέπει να τονίσουμε ότι η συλλογή κειμένων που εμφανίζεται με τον τίτλο Η Οικολογία της Ελευθερίας από τις εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη δεν αποτελεί μετάφραση του βασικού έργου του Bookchin The Ecology of Freedom, αλλά μια επιλογή άρθρων του.

8 Bookchin, Murray, “Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη”, ό.π., σ. 43

9 Bookchin, Murray, Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία, Εξάντας, Αθήνα, 1993, σ. 57

10 Για τη μετάφραση του όρου «municipalism» προτιμάται ο όρος «κοινοτισμός» από τον- μάλλον αδόκιμο- «δημοτικισμό» που παραπέμπει περισσότερο σε γλωσσικά ζητήματα. Ωστόσο ο όρος «κοινοτισμός» μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τη μετάφραση του αγγλικού «communitarianism».

11 Bookchin, Murray, Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία, ό.π., σ.σ. 280-281

12 Για τη νέα αυτή εκδοχή βλέπε Bookchin, Murray, Το Πρόταγμα του Κομμουνισμού, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006. Οφείλουμε ωστόσο να σχολιάσουμε ότι ο/η αναγνώστης/στρια της συγκεκριμένης μετάφρασης είναι πιθανό να εντυπωσιαστεί από την έπαρση του μεταφραστή που φρόντισε να μας παραθέσει βιογραφικό του στο εσώφυλλο του βιβλίου σχεδόν ίσου μεγέθους με αυτό του Μπούκτσιν, και από την ανεξήγητη προσπάθειά του να συσκοτίσει το έργο του αμερικάνου στοχαστή, αφού σε επίδειξη λογιούνης φρόντισε να διανθίσει την εισαγωγή του βιβλίου με αμετάφραστα αρχαιοελληνικά και λατινικά χωρία.

13 Εκδότης του οίκου Aigis Publications και μέλος της διεθνούς συμβουλευτικής επιτροπής του περιοδικού Δημοκρατία και Φύση.

14 Συγγραφέας (και σύντροφος του Μπούκτσιν) που έχει γράψει για την κοινωνική οικολογία και τον οικοφемινισμό. Για παράδειγμα βλέπε το βιβλίο: The Politics of Social Ecology, Libertarian Municipalism, Black Rose Books, Montreal- New York- London, 1998

15 Συγγραφέας που ασχολείται κυρίως με τη βιοτεχνολογία. Βλέπε ενδεικτικά τα βιβλία του Earth for Sale και Green Alternative: Creating an Ecological Future.

16 Είναι συγγραφέας δύο βιβλίων στα οποία ασχολείται με την ελευθεριακή εκπαίδευση. Ήταν ομιλητής σε εκδήλωση της Ευτοπίας που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη το Δεκέμβριο του 2005. Έχουν δημοσιευτεί δύο άρθρα του σε προηγούμενα τεύχη της Ευτοπίας.

17 Αναρχική αρθρογράφος και ακτιβίστρια.

18 Φεμινίστρια, συγγραφέας του βιβλίου: Ecology of Everyday Life, Rethinking the Desire for Nature, Black Rose Books, Montreal- New York- London, 1999

19 Στα ελληνικά κυκλοφορεί κείμενό του στο Biehl, Janet & Staudenmaier, Peter, Οικοφασισμός, Μαθήματα από τη Γερμανική Εμπειρία, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης- Βαγγέλης Κούταλης, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2003

20 Το άρθρο του Eirik Eiglad που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος προέρχεται από το συγκεκριμένο περιοδικό. Βλέπε www.communalism.com

21 Λόγω της πληθώρας των ελληνικών μεταφράσεων των κειμένων του Bookchin είναι πιθανόν κάποια να μου διαφεύγουν. Ζητώ εκ των προτέρων συγγνώμη και παρακαλώ να μου γνωστοποιήσετε τυχόν λάθη μέσω

της ταχυδρομικής ή της ηλεκτρονικής διεύθυνσης του περιοδικού. Για την καταγραφή αυτής της βιβλιογραφίας συμβουλευτήκα και την αντίστοιχη που έκανε ο Μιχαήλ Πρωτοψάλτης στο βιβλίο Τι είναι Κοινωνική Οικολογία, ό.π., σ.σ. 119-122. Η σειρά που τηρείται είναι χρονολογική.